

HÁROM ELKÉPZELÉS A MAGYAR GAZDASÁG REFORMJÁRÓL

A gazdasági reformok "relesztánszát" éljük. Néhány megvalósult elképzelés hatását naponta érezhetjük. A közelmúlt reformgondolataiból hármat választottam ki rövid bemutatásra, összehasonlításra.

Liska Tibor koncepciója a legradikálisabb: szakít a mai gyakorlattal és elvi vonatkozásban is gyökeresen új. A következőkben Tarsosy Jenő: "Liska Tibor koncepciója, a szocialista vállalkozás" c. ismertetője // alapján mutatom be, a leglényegesebbekre szorítkozva.

A termelési eszközök társadalmi tulajdonát követeli azért, hogy azt senki /állam vagy annak nevében egy bürokratikus réteg/ ne sajátíthassa ki, így szerevezve magának rendelkezési monopóliumot. Gazdaságunkat fejlett árutermelő gazdaságnak tartja, ezért ehhez adekvát valóságos pénzt és piacot kíván. Ez a feltétele a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásnak, a szabad versenynek és a kereslet-kinálat összhangjának. /Liska nem tartja a világgazdaság piaci versenyét és áralakulását ideálisnak, mégis ezt választja a jelenlegi árkonstruálásán helyett. / Koncepciójában a szabad verseny elválaszthatatlan a demokráciától, melynek alapja a társadalmi gazdasági pozíciókért való szabad verseny joga. E versenyben az érvényesülés kritériuma csak a társadalom számára nyújtott teljesítmény lehet.

A szocializmus autentikus társadalmi magatartásformája a vállalkozás, melyet a következőképpen kell lehetővé tenni:

- Mindenki számára induló tőkeként biztosítani kell a "társadalmi örökségét".
- verseny keretében a társadalmi tulajdon használatának jogát,
- a sikeres vállalkozásból adódó "erkölcsi tőkéje"-nek gyarapodásával a nagyobb vállalkozás lehetőségét

Ebben a versenyben a munkások nem bérmunkások, hanem egyéni vállalkozók, akik leginkább a választott kollektívában érzi kifejtethetőnek képességeiket. /Igy a teljesítmény szerinti jövedelenszerzés érvényesülne a jelenlegi "munka szerint elosztás" elvével szemben, amely a gyakorlatban inkább csak munkaköt, életkor, papíron neglévő szakképzettség, beidegződött tekintély szerinti bérezést jelent. / A vállalkozás lehetőségének megteremtésében még fontos szerepe van a vállalkozás "játékszabályainak" ellenőrizhetőségére, a vállalkozások teljesítményeinek mérhetőségére.

A vállalkozás tárgyát képező tulajdont nevezi Liska "személyes társadalmi tulajdonnak", ami verseny révén kerül társadalmiból személyes tulajdonba. / Ugy véli, hogy a vállalkozó érdeke, hogy a vállalkozásba vett társadalmi tulajdonegységet a megőrzésen kívül felujtssa, racionalizálja. Ez biztosítaná a társadalmi tulajdon össznövekedését. / A tőkeérték 4 fogalmát vezeti be:

a reális érték a vállalkozásba vett egységek olyan értéke, melyet leszerelve érték kapni lehet. Ezzel a vállalkozó szabadon rendelkezik, nem kell az amortizációt nyilvántartani, leszámítani, de kötelező a reális értéknek megfelelő összeget a vállalkozása végén visszaadnia.

A fiktív tőke az, amelyért a társadalom vagy az azt képviselő szerv a társadalmi tulajdont személyes vállalkozásba adni hajlandó. Ez voltaképpen "kikiáltási ár", amely a tiszta jövedelem értékének /nyereség érték/, az érvényes kamatlábbal tőkésített összegét.

A tertiári érték az áremelésen kialakuló legmagasabbra licitált fiktív tőkeérték. / Ennek alapján a személyes társadalmi tulajdon két

működő tőkeként - amellyel termelnek - és fiktiiv tőkeként - amennyire jövedelmező a termelés. E kettő egysége nagyfoku mobilitást és aktivitást kölcsönöz ennek az új tulajdonformának./

A Tervpiaci érték és a "kikiáltási ár" közti különbség a vállalkozó "erkölcsi tőkéje", nellyel gyarapítani kívánja a társadalmi tulajdont.

A vállalkozók tervpiaca tehát úgy működik, hogy a társadalmat képviselő valamilyen szerv a társadalmi tulajdont a vállalkozók között "elárverezi". Am a vállalkozók tervpiaci értékére bárki, akár a vállalkozás beindulása után is rálicitálhat, és ezzel az ő kezébe kerül a vállalkozás. Liska szerint ez a "tervpiaci verseny" a társadalmi munkamegosztás felülről való tervezését helyettesíti, és nagyobb tervszerűséget biztosít, mint a bürokratikus terveződés.

A vállalkozás pénzügyi garanciája a vállalkozó "társadalmi öröksége": a társadalmi vagyon egy állampolgárra eső hányada /az egy személy egész életére szóló juttatások átlagos összege/. Ennek fejében a vállalkozó lemondana a mostani "feudális" jellegű juttatásokról és társadalmi öröksége kamataiból fedezné ezeket. A társadalmi örökség egy része szolgálna kockázati alapul a vállalkozás elindításához. Ha a vállalkozó "veszít", csökken az életszínvonala, de egzisztenciális létében nem lenne fenyegetve, mert a társadalmi örökség csak bizonyos hányadát vehetné igénybe vállalkozásához.

A vállalkozó erkölcsi tőkéje növekedésével nagyobb lehetőséget kapna a befektetésre. További lehetőséget adna a társadalmi megtakarításból nyert célhitel, mely után - ha sikeres a vállalkozás - kamattöbbletet kellene fizetnie. Halálakor mind a felhalmozott erkölcsi tőke, mind a társadalmi örökség megmaradó része visszaszállna a társadalomra. A vállalkozó bármikor kiszállhat a vállalkozásból, ha letörleszti a vállalat tervpiaci értékét. Az állam haszna pedig az eddigénél kedvezőbb vállalati eredmény utáni magasabb kikiáltási árban, illetve az ezután járó kamat növekvő hozamában mutatkozna meg. /Liska szerint ez lényegesen nagyobb lenne a mai évi adóknál./

A társadalmi tulajdont egy bankszerűen működő intézményrendszerre bízna. Ennek funkciói: a társadalmi tulajdon számbavétele, a kikiáltási ár megszabása, az árverés lebonyolítása a tervpiaci verseny keretében, a tervpiaci értékek változásainak nyilvánartása, hitelnyújtás a vállalkozóknak/ a már említett határokon belül/, a társadalmi megtakarítások célhitelként való továbbítása.

Liska koncepciója elhatárolódik mind az állammonopolizmus, mind az öngazdítás, mind a szabályverseny kapitalizmus modelljétől. A vállalkozó és a dolgozó kapcsolata új: a nagyvállalkozó a kisvállalkozókon keresztül, ezek az egyéni vállalkozókon keresztül képesek a vállalkozás sikeres teljesítésére. Az egyéni vállalkozók esetében a norma jelenthetné a kikiáltási árat, viszont a tervpiaci értéként vállalt teljesítés haszna korlátozás nélkül a feladatra vállalkozót illetné.

Bauer Tamás: "A második gazdasági reform és a tulajdonviszonyok" c. cikkében /2/ a központi állami tervezés-szabályozás szempontjából két részre bontja a gazdasági folyamatokat. Makrofolyamatokra, melyekre annak irányulnia kell és mikrofolyamatokra, melyeket már a piaci törvények szabályozó hatásának közvetlenül kellene érintenie. /Ez "a bürokratikus államigazgatási kontroll" megszüntetésével járna/pl. a versenykorlátozó tilalmak, mint amilyenek a területi korlátozások, a pénzügyi megkülönböztetések a hitelfolyósításban és a felügyeleti tevékenység a vezetők kiválasztásában/. Bauer és Tardos /ld. a következő részt/ nagyon sok

nen utasítja el, sőt céllá teszi az önigazgatást.

"Vállalati tulajdon, mégpedig önigazgató vállalati tulajdon mellett érvelek"-írja.

Szerinte a vállalatvezető nyereségérdekeltsége csak akkor érvényesül, ha a tulajdonosi funkció /a tőke gazdája/ és az üzemeltető funkció egy olyan szervezetben egyesülnek, melynek feladata lenne a vállalatvezető kinevezés. Ilyen lehetne egy alkalmi testület, vagy egy évi értékelést tartó "felügyeleti bizottság", amelyben társadalmi képviselők kapnának helyet, vagy az általa választott önigazgató munkástanács.

Az önigazgatással kapcsolatos kételkedéseket és vádakát cáfolja. /A Ward-féle bírálattal szembe foglalkozik, melyvel a Jugoszláv Igazgatási Minisztérium illeti, mely szerint az önigazgatású vállalat nem érdekelt a termelés bővítésében, s hogy a termelési optimuma alacsonyabb szintű a tőkés vállalatokénál./

Egyik vád az, hogy az önigazgatás bruttó jövedelemérdekeltséget jelent /keresetek szoros kapcsolatban állnak a vállalati jövedelemmel/. Ez pedig nagy differenciálódást okozna - amely társadalmi feszültségek forrása is lehet - vagy bérinflációt, ha a bért demonstrációs célzattal megemelik. Bauer úgy véli, hogy e veszélyek együtt járnak a központi bérszabályozást erős nyereségrészesedéssel összekapcsoló megoldással is.

A másik vád az, hogy az önigazgatás nem elég rugalmas keret, mert a vállalat megszűnését, új vállalat létrejöttét, összevonását-szétválasztását lehetetlenné teszi.

- Ezzel szemben Bauer új vállalat létrejöttét elképzelhetőnek tartja egy kis szövetkezet megnövekedéséből.
- ~~megszűntetésük~~ esetén pedig a szanálási eljárások feltételei rájuk is vonatkozhatnak.
- Az átszervezéssel kapcsolatban ő maga is lát nehézségeket, de úgy véli, hogy ez minden vállalati tulajdon sajátja, nemcsak az önigazgatóé.

Komoly ellenvetés még az is, hogy az üzleti döntések meghozására a munkástanácsok nem lehetnek elég felkészültek. Szerinte ez csak a vállalat vezetésén múlik. Alternatívák és azok várható következményeinek ismertetése után a munkások képesek dönteni, és jók lehetnek.

A legnagyobb problémát szerinte nem is az eddigi nehézségek okozzák, hanem az önigazgatás bevezetése. Egyrészt a munkástanácsokhoz negatív asszociációk tapadnak, másrészt ezt rendeltileg bevezetni lehetetlen, mert az egész alapját, az önálló szerveződést akadályozná meg.

Átmeneti megoldásként az állami tulajdon szövetkezetivé tételét javasolja, vagy több forma együttes meglétét, melynek ágazati eloszlásában a kollektívák törekvéseinek kellene helyet kapniuk. A vállalati keretek átszervezésével kapcsolatban nagyon jó - helyenként már be is vezetett - ötleteket ad /pl. termelő-forgalmazó-szolgáltató egységek megszervezése, nagyvállalatok lebontása/.

Tardossal ellentétben a külkereskedelmi vállalatok helyzetét jónak tartja, mert a felgyűlt tőkájukat be tudják fektetni a velük kapcsolatban álló iparba. Viszont ezt természetesen találja, hogy a nem rubel elszámolású export esetében a külkereskedelmi jogot minden vállalat automatikusan megkapja. A kereskedelmi és iparvállalatok kapcsolatának pedig nem kényszeren, hanem saját elhatározáson alapulónak kellene lennie.

Üzleti bankok létrehozása fellelindítene és rugalmassá tenné a hitelpiacot. Ujra ötleteket ad: az OTP, a Takarékszövetkezet, de így a

/A lakásépítő társaságokkal pedig az OTP monopolhelyzetét lehetne megszüntetni./

Bauer figyelme kiterjed még a városi és községi tulajdonra is. Hangsúlyozza, hogy az adófajták kivételét a városoknak és a községeknek saját hatáskörükbe kell vonni. /Igy ők döntenének arról is, hogy az adott helyen az életszínvonal vagy az infrastruktúra növekedjék./ A városi önkormányzat erősítése a demokrácia tényleges megvalósulásának előiskolája lehetne. A reformok megvalósulásának feltétele a demokratizálódási folyamat minél előbbi megindulása.

Tardos Márton: "A gazdaságirányítás és a szervezeti rendszer fejlesztésének programja" c. elvezetésében a következőt írja:

"Tisztázni kell, hogy a szocialista társadalomnak az állami tulajdon körében milyen mérvű vállalati önállóság felel meg, és hogy ennek eléréséhez szükség van-e a vállalatok és az irányító állami- és pártszervezetek közötti kapcsolat újrendezésére." /3/

A vállalati önállóság mértékét a vállalat jellegétől teszi függővé. Különbséget tesz nyereségérdekelte és költségvetési intézmények között. /Utóbbiak közé tartoznak pl. az egészségügyi és köznevelődési intézmények./ Ezeket állami irányítás alá rendelné, bár a gazdasági verseny bizonyos elemeinek bevezetését e területen is célszerűnek tartja. Ugyanebbe a kategóriába sorolja az olyan közüzemeket is, melyek feladata az alapvető szolgáltatások /viz, gáz, villany/ biztosítása.

A többi vállalat tevékenységét a "széles értelműben vett versenyszférába" tartozónak tekinti, melyben föl lehetne oldani a gazdasági szabályozási rendszer és a szocialista tulajdonlás gyakorlati ellentmondását. A szövetkezetekben látja a zt a szervezeti formát, mely képes a vállalati önállóság megvédésére a központi és helyi állami- és pártszervek közvetlen beavatkozásaival szemben. Az előbb említett versenyszférába tartozó állami vállalatok esetében új szocialista tulajdonlasi rendszert kell kialakítani. Erre három javaslatot is tesz, úgymint: önigazgatás, államigazgatástól független felügyeleti rendszer; több, egymástól független eszköztulajdonosi holding. Ugy véli azonban, hogy az önigazgatás nem elég hatékony a nagyvállalatok gazdasági stratégiájának kialakításában; a felügyeleti rendszer pedig könnyen válhat az állami irányítás eszközevé. Ezzel szemben "a holding nyereségben érdekelt igazgatótanács és a vállalat kapcsolatában új tartalmat kap a vállalati önállóság".

Fontos még a pénzügyi szabályozás intézményrendszerére tett javaslata. A bérkötöttségre és a kötelező pénztartalékolásra vonatkozó pénzügyi korlátozásokat csupán mérsékelni kívánja. A szabadabb pénzügyi rendszer alapját a bankszervezet decentralizálása jelentené.

A vállalatok szerződéses jellegű üzemeltetése /melynek jogát az kapná meg, aki nagyobb járadék befizetését vállalja/, vagy a kisebb kollektívák önigazgatás jellegű kapcsolata a vállalatvezetéssel és irányítása biztosítaná az ösztönzést, melynek hatékonysága az állami szervek, a vállalatok és a szakszervezetek partneri kapcsolatán alapulna.

Tardos a nemzetközi eltérő kereskedelmi rendszerben is látja a gazdasági verseny előfeltételét. Meg kellene szabadulni a monopolhelyzetű külkereskedelmi vállalatok hatósági funkciótól /melyek szabályozni tudják a vállalatok exportját és importját/; ezzel együtt minél több vállalatnak közvetlen exportjogot adni, az exportvállalatok profilnagyszűlését pedig liberalizálni. Szükséges még a vállalatok egymás közötti cseréjének megszabása a különféle kötöttségektől, hogy profilváltásuk könnyebben nehebben végbe.

A három reformelképzelés összehasonlításából kiderül, hogy mindegyik a szabadverseny és a piaci szabályozás szélesítését, ezzel párhuzamosan az állami- és pártszervek gazdasági életbe való közvetlen beavatkozásának visszaszorítását tűzi ki célul. Eltérnek azonban a mértéket és a megvalósítás módját illetően. Tardos és Bauer a beavatkozást /legyen az akár utasítás, akár szabályozás/ csak korlátozni kívánja. Tardos a vállalat jellegének szempontjából határozza meg, hol érvényesüljön az állami irányítás, és mi tartozzon a "versenyszférába", Bauer viszont a gazdasági folyamatok megkülönböztetésének alapján teszi ugyanezt. Elképzelése szerint a makrofolyamatok központi tervezés-szabályozás alatt, a mikro-folyamatok a piaci törvények szabályozása alatt állnának.

A két elképzelés közül számomra Tardos Mártoné a szimpatikusabb, mert élesebben elkülöníti a gazdasági szabályozás két szféráját. Ugy vélem, hogy ha az állam határozza meg a makrofolyamatokat, a piaci szabályozók nem fejtik ki közvetlenül hatásukat, így szabad versenyről, főként a világpiachoz igazodó szabad versenyről nem beszélhetünk. Tardosnál a víz-, gáz- és villamosenergia-szolgáltatás monopóliumának meghagyásával nem értek egyet, mert ez éppen arra adna módot, amit ő is el akar kerülni: a versenyszférába való állami beavatkozásra.

Hármuk közül Liska a "legmerészebb": az államot "kiutasítja" a gazdasági életből, és a pénz- és tőkepiac automatikus szabályozó szerepére épít. Kérdés, hogy elfogdható-e ez a nézet? Bársony Jenő szerint ez "nem igazolódott sem elméletileg, sem történetileg".

Tardos szövetkezeti formában látja megvalósíthatónak a versenyszféra vállalatainak önállóságát, Bauer pedig az öngazgatásban, bár engedményeket tesz a szövetkezeti formának, sőt helyesli több tulajdonforma egymás mellett létezését. Az öngazgatás szimpatikusabb megoldásnak tűnik, de lehet, hogy csak a szövetkezetek jelenlegi állami befolyásolása miatt. Mindenesetre nem ártana a munkásoktól is, mint legilletékesebbektől tudakozódni, hogy milyen tulajdonformában és szervezeti keretek között szeretnének és tudnának legjobban dolgozni.

Liska nem a meglévőből indul ki. Bár javaslatának néhány elemét már bevezették, vagy elméletileg kidolgozták, mindettől elhatárolja magát. /Pl. a szeződéses üzemeltetés, a kisvállalkozók térnyerése azért nem jelentik koncepciójának megvalósulását, mert a magánvagyonat gyarapítják./ A vállalkozói szocializmus rendszerét a kizárólagosságra épít. Gondolatilag szinte tökéletesen felépített rendszer, de éppen ebben rejlik gyöngesége is. Megvalósítására ezért nincs is lehetőség. A munkások közvetlen tulajdonát nem képező állami és szövetkezeti gazdaság személyes társadalmi tulajdonná alakítása még lehetséges, de mi legyen a magánvállalkozók tulajdonával, a kisegítő gazdálkodás alapját képező tulajdonosa?

Még egy fontos kérdés hátravan. Elég erős-e a magyar gazdaság, hogy kitegyük a világpiaci verseny hatásainak? Véleményem szerint valamilyen "segítség" nélkül nem, és ezt a segítséget csak az állam, mint a legnagyobb tőkével rendelkező képes magadni. Az államjoga és feladata tehát, hogy befolyásolja a gazdasági változásokat és fejlődést, korrigálva azt, amit a szabadpiac deformál. E korrekció két területen történhet: biztosítani kell a teljes foglalkoztatottságot, meg kell védenie a nemzetközi munkamegosztás miatt szükségszerűen "csonka" gazdaságot, és gondoskodnia kell a tönkrement vállalatok újraélesztéséről, bekapcsolásáról a világgazdaságba.

Végül egy, a reformok megvalósulása szempontjából fontos mozzanatot szeretnék megvizsgálni. Mely rétegek lehetnek a reformok ellenzői vagy akaratlan kerékkötői? Nagyon fontos itt az érdekek és a "beidegződések" figyelembevétele. A reform megszüntetné az állam és a pártszervek beavatkozását, s ez sok helyen fölöslegessé tenné munkájukat. A megreformált gazdaság új követelményei pedig a még mindig működő megbízhatósági szempont /uátrahajítják-e az utasításokat, tiszteletben tartják-e az állami érdeke-

Ezért azok a vezetők ellenzik a reformot, akik a nem gazdasági szempontú kiválasztás miatt képességek híján kerültek irányító pozícióba. Azok a gazdasági vezetők, akik 1968-ig utasításokat hajtottak végre, az 1968-utáni felemás helyzetben - állami "honorálás" reményében - önálló vállalati döntés helyett fölülről várják az utasításokat. /Igaz, sok esetben a szabályozók teszik lehetetlenné a z önálló döntést./

Eddig a három reformelképzelet, illetve ezek összehasonlító kísérlete. Reméltem, sokak számára lesz irónon elgondolkasztó, vitára serkentő.

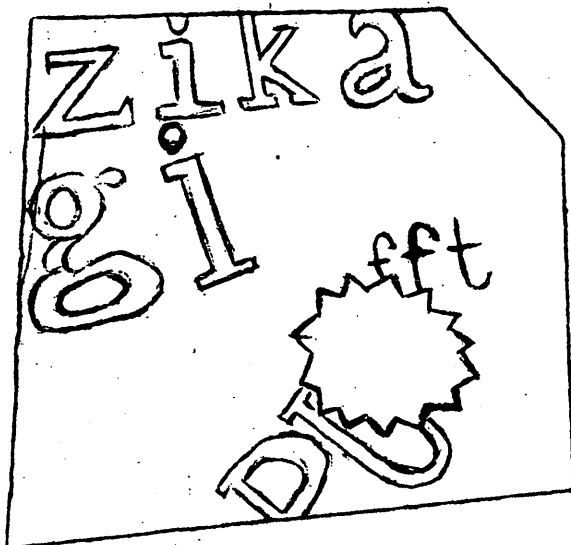
- 1.: Valóság, 1981. 12. sz.
- 2.: Mozgó Világ, 1982. 11. sz.
- 3.: MTA, Közgazd. Tud. Int. közleményei, 28. sz.

Posta István

+++

déldunántúli falvak megüresedő házait járva. Néhány nappal ezelőtt olvastam a Mozgó Világ 1982/9-es számában dr. Fekete Gyula írásában a következő adatokat: 2020-ra 1,3 millióval csökken az ország lakossága, "a 18 év alatti gyermeket nevelő családok csaknem fele "egykés", több mint 40%-a "kettőcskés", és 10% sincs a három vagy több gyermeket nevelő családok aránya." Pusztuló ország vagyunk? Ezt leírhatjuk így 1982-ben is? /E beszélgetésre 1982-ben került sor. Közlése a "Nézőpont" kiadványban a "Szegedi Egyetem" 1984 febr. 23-i számában ismertetett körülmények miatt elmaradt. a szerk./

Válasz: Mondhatjuk na is: fogyó népességű ország. Magyarországon a születések száma már a századforduló óta esik, a szovjet egykéről 1906-ban adták ki az első könyvet. Azóta tart ez a folyamat. Ráth Zoltán 1901-ben írta le a demográfiai tételt: "a népesség csökkenése oly lejtő, melyről nehéz, szinte lehetetlen a visszafordulás." E lassan eső lejtőben az első világháború óriási törést okozott, amikor a születések száma a felére esett vissza. Negyedmillió a hősi halottaink száma, de félmillió a meg nem születetteké. Ine a statisztika: az ezer főre eső születések száma 1900-ban 39,3; 1914-ben 34,2, azaz lassu esés, 1918-ban viszont már 16,3. Itt az óriási zuhanás, melynek hatása 21 év múlva, a második népességcsökkenési hullámvölgygel jelentkezett a társadalomban, a 30-as évekből a 40-es évek legelejéig húzódva. A második hullámvölgy mélypontja 1939. Összehasonlításképpen az 1919-es születési arány 27,6; az 1939-es 19,4. Ekkoriban keletkeztek Kodolányi János négrázó drámái az egykés faluról, a "A néma forradalom", Illyés Gyula, Németh László írásai a pusztulásról. A magyar írók kitűnő érzéssel vették észre ezt a félelmetes társadalmi tendenciát, s vitték be a közéletbe. A hullám mélypontján, 1939-ben a z ezer lakosra jutó születések száma 19,4 volt, 1981-ben 13,3! A természetes szaporodás akkor /ezer főre/ 5,9 volt, 1981-ben -0,2, tehát

"PUSZTULÓ NÉP VAGYUNK"

Beszélgetés dr. Kovács Zoltánnal, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történelen Tanszékének tanárával

Kérdés: Idén nyáron került kezembe Kovács Inre "A néma forradalom" című megdöbbentő hatású 1937-es könyve a magyar-ság pusztulásáról, az "egykés társadalomról". "Pusztuló nép vagyunk" írta a